

A KÖZÉPKORI EGYHÁZAK, MINT A MAGYARSÁG JELENLÉTÉNEK TANÚBIZONYSÁGAI A MAI VAJDASÁG TERÜLETÉN

ROKAY PÉTER

Amikor ma a Vajdaságban a magyarok megkeresztelkedését és államuk alapításának ezredik évfordulóját ünnepeljük, első helyen itteni jelenlétük legmaradandóbb emlékeiről, az e területen létező középkori egyházakról kell megemlékeznünk. Mint köztudott, Szent István király nemcsak államalapító, hanem egy személyben az első magyar egyházszervező uralkodó is volt. Monostorokat és egyházmegyéket alapított. A papság ellátására bevezette az egyházi tizedadót. Törvénnyel írta elő továbbá, hogy minden tíz falu templomot építsen. Ezekkel az intézkedéseivel megvetette a magyar egyházi szervezet alapjait, mely István király halála után továbbfejlődött, behálózva fokozatosan Magyarország területét. Az elkövetkező néhány sorban azt szándékozunk megvizsgálni, hogyan valósult meg az apostoli király e legutóbbi szándéka Dél-Magyarország, a mai Vajdaság területén.

Időbeli kiindulópontként az ünnepelt 1000. évet vettük, felső határként pedig az 1332-től 1337-ig terjedő időszakot, melyből egy egyedülálló forrás, a pápai tizedjegyzék áll rendelkezésünkre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak ezt a forrást használtuk fel. A pápai tizedjegyzék mellett elsősorban azokat a forrásokat vettük figyelembe, melyekben egyházakról kifejezett említés történik. Ezzel egyenértékű adatnak tekintettük egy bizonyos helység papjának említését. Harmadik írott forráscsoportként a helynévanyagot tekintettük. Ez ismét két csoportra bontható. Az egyiket az „egyház” végződést, megjelölést tartalmazó helynevek, a másikat pedig a „szent” előtaggal rendelkező patrociniu-

mok képezik. Ez a forráscsoport természetesen csak feltételesen és óvatosan használható. Végül, de nem utolsósorban a régészet nyújtotta adatokat is figyelembe vettük. Ez utóbbiak esetében történészként, tehát laikusként a régész szakemberek, elsősorban Nagy Sándor és Szekeres László eredményeire támaszkodtunk.

A vizsgált korszakban a mai Vajdaság területe négy egyházmegye, a kalocsa–bácsi érsekség, valamint három püspökség: a csanádi, a pécsi és a szerémi között oszlott meg. Ezek közül az egyházmegyék közül az első három további egységekre, esperességekre és főesperességekre volt osztva. Kettő, vagy esetleg több esperesi kerület alkotott egy főesperességet. Ennek területe egy kisebb terjedelmű megyének, mint például Bács, Bodrog vagy Szerém felelt meg. Nagyobb vármegyék, mint Valkó területén két főesperesség, a marchiai és aszúági is létezett. A kalocsa–bácsi érsekség területe öt főesperességre: a kalocsaira, szegedire, bodrogira, bácsira és szerémire oszlott. A főesperességek tovább bonthatók esperességekre. Az esperesi kerületet elvben tíz plébánia alkotta. Ezért dekanátusnak is hívták. Mivel Szent István törvényének értelmében minden tíz falu volt köteles egy plébánia (parohiális) egyházat építeni, ezért az esperesi kerület száz faluból állt.

Nagyobb helységekből, városokból, mezővárosokból természetesen kettő, esetleg több egyház is lehetett. Így a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint Zimonyban két plébánia(egyház) létezett. Egy a felső-, egy pedig az alsóvárosban volt. Péterváradon, a helységnek alkalmasint nevet adó, az „árkon túl” levő Szent Péter-egyház mellett egy másik, a Boldogságos Szűz Máriának szentelt apátsági templom a várhegyen emelkedett. A harmadik viszont, Szent Miklósé, a hegy lábánál fekvő alsóvárosban (suburbium) állott. Ugyancsak három egyházi épület állt a Szerém megyei Cseregen is. Ezek az 1372-ben Szent Péter tiszteletére épült egyház, valamint a mintegy száz évvel később, 1478-ban említett, de kétségtelenül korábbi, Szűz Máriának szentelt, torony nélküli kőtemplom és a Szentháromság nevét viselő fakápolna voltak. A példákat sorolhatnánk tovább.

Az egyházak, illetve az ezekkel rendelkező helységek sűrűsége amúgy sem volt egyenlő. A dél-bánáti Keve megyei plébániák csekély számáról legújabban két magyarázat is született. Míg Györffy György ezt a jelenséget az „eretnekek” itteni aránylag nagyszámú jelenlétével szándékozott igazolni, addig Csömöre Zoltán ennek okát az ortodox görögkeleti

egyháznak az ezzel a területtel határos Szerbiából történő vallási kisugárzó hatásában látja. Csömöre, Szentkláray Jenőre hivatkozva lehetségesnek tartja, hogy az ortodox egyház itteni, közelebről meg nem nevezett intézményeinek hálózata megakadályozta a nyugati kereszténység behatolását Dél-Bánátba. Habár legújabban Dávid Katalin is bazilita monostornak tartja a Torontál megyei aracsi templomromot, valójában görögkeleti egyházi intézmények létre Bánátban, Szent Istvánnak Ajtony felett aratott győzelme után egész a török hódításig nem rendelkezünk forrásadatokkal.

Ezért Csömörének sokkal inkább akkor van igaza, mikor megengedi, hogy ennek más, elsősorban településföldrajzi okai is lehettek. Mint arra épp ő maga mutat rá, az itt fekvő Maxondi- (ma Delibláti-) homokpuszta a középkorban jószerével lakatlan volt. Cikkéhez Csömöre térképet is mellékel, amelyen a Temes folyótól délkeletre az Al-Dunáig nagy fehér folt ásít. Annak ellenére azonban, hogy erről a területről valóban egyetlen hely sem szerepel a pápai tizedjegyzékben, az Al-Duna mentén mégis legalább három egyházas hellyel kell számolnunk. Kétségtelen ugyanis, hogy a már a XII. században létező Pancsovának és még inkább az ettől a kortól virágzó kereskedőváros Kevének legalább egy-egy temploma, illetve plébániája kellett legyen.

Ezek mellett, feltételezhetően volt egyházi épület Vojlán (Vojlovicán) a János-lovagok először 1230–1247-ben említett birtokán is. Sőt, nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy ez éppen a mai, de a középkorból származó itteni görögkeleti szerb kolostor, illetve annak templomépületével azonos. A középkori katolikus (magyar) egyházi épületek görögkeleti szerb egyház részéről történt átvételének lehetőségére a Fruška gora területén már mintegy évtizeddel ezelőtt rámutattunk.

A magyarság itteni jelenlétéről nem utolsósorban éppen a Szent István Király-patrocínium tanúskodik. Ez ugyanis a vizsgált korban csupán a magyar egyház lelki gondozása alatt álló területen jelentkezik. Ha nem is túl gyakori, de tudomásunk van Szent (István) Királynak szentelt egyházakról. Ilyen létezett például Szőlős Jakab földjén, Újvidéktől északnyugatra, valamint a vizsgált terület tőszomszédságában, Erdődön. Ugyanilyen a jelentősége az ugyancsak őrá utaló Szent Király nevű településeknek Bács, Bodrog, Szerém és Torontál megyékben.

Számolnunk kell természetesen mind az egyházak, mind a települések pusztulásával. Számos, ebből a korból származó adat említ lerombolt templomokat, illetve templomromokat. Ilyenként említik a XIII. század végén a háji Szent Lőrinc-egyházat, a XIV.-ben Szent Margit szűz és vértanú, a Duna partján Szerémben, Szurdok és Beleges közt álló egyházát, vagy a bánáti Vidaegyházat a XV. században. Ezek egy részéről tudjuk, mi okozta pusztulásukat: tüzeset, pogány kunok vagy tatárok dúlása, a jámbor keresztény szomszéd földbirtokos hatalmaskodása, a helység elnéptelenedése, esetleg elmosta a víz, vagy földrengés döntötte romba. Mások esetében azonban a kútfők hallgatnak, és így találgatásokra vagyunk utalva.

Még ha nem is fogadjuk el azt az állítást, mely szerint az „egyház”, „egyháza” utótagú helynevek MIND pusztatemplomot jelölnek, hogy négy száz évvel Szent István után, a XV. század első évtizedeiben Magyarországon még volt szükség új templomok építésére, azt jól érzékelteti a magyar történelemben Ozorai Pipó néven ismert Filippo Scolari életrajza. E szerint az ide származtatott firenzei kereskedőből lett főúr új hazájában száznolcvan egyházat építtetett. Tekintve, hogy ő a bánáti megyékre is kiterjedő hatalmú Szörényi bán hivatalát viselte, joggal feltételezhetjük, hogy a száznolcvan egyháznak legalább egy részét ezek területén emeltette.

Végül felmerül a kérdés, legalább hozzávetőleg hány templom, illetve egyházas hely létezett a mai Vajdaság területén a vizsgált időszakban? Továbbá, mit jelent az az egész Magyarország viszonylatában? Az egyszerűség kedvéért ez alkalommal csupán a teljes terjedelmükkel a mai Vajdaság területén fekvő Bács, Keve, Torontál és Szerém megyéket vettük számításba. Ez alkalommal Kristó Gyulának egy tanulmányára támaszkodunk. Mivel azonban ő csupán a pápai tizedlajstromban szereplő egyházas helyeket vette figyelembe, az alkalmazott módszer azonossága ellenére számításunk egy kicsit eltér az övétől. Bács megye a korszakbeli százhuszonhét települése közül a mi számításunk szerint hetvenkettőben volt plébánia, illetve ennyin állt templom. Ez az összes település 56 százalékát, más szóval több mint felét jelenti. Kristó számítása szerint, aki 58 pápai tizedet fizető helységgel számol, ez kereken 10 százalékkal alacsonyabb, és 46 százalékot tesz ki. Kristó, a Györffy György nevével fémjelzett, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című műnek még csak az első kötetére támaszkodhatott. Azóta

megjelent e mű harmadik kötete is, mely Keve vármegyét tartalmazza. Ennek adatait most az ő módszerének segítségével számítjuk ki. Keve vármegye területén az Árpád-kori történeti földrajz szerint 46 település volt, ebből hatot említ a pápai tizedjegyzék, ami 13 százalékot tesz ki. Torontál és Szerém megyékre viszont, amelyeket tartalmazó kötet megjelenése még várat magára, az adatokat Csánki Dezső művéből vesszük. Torontál megyében eszerint 56 település volt. Ezek közül kereken 10 fizetett pápai adót, ami az összes község 17 százalékát jelenti. Szerém megyével egy kissé más a helyzet. Itt ugyanis Csánki műve szerint 227 település, város és helység volt. Ezek azonban jórészt csak a XV. századtól jelentkeznek. Mi viszont csupán a pápai tizedjegyzék előtt említett helységeket számítottuk. Ilyen 57 volt. Ezek közül 19-et említ a pápai tizedlajstrom, ami 33 százalékot tesz ki. Más szóval, az 1332–1337-ben létező Szerém megyei településeknek kereken egy harmada fizetett pápai adót. A mai Vajdaság általuk képviselt területén 286 helység volt. Ebből 93 szerepel a pápai tizedjegyzékben. Ez az e területen létező helységeek 32 százalékát, azaz majdnem egy harmadát jelenti. Ez az egyházas helyek alsó határa.

Egész Magyarországra kiterjedően, tudomásunk szerint, még senki sem számlálta össze az egyházas helyeket. Erre itt és most mi sem vállalkozhatunk. Vajdaság, illetve az azt képviselő megyék viszonyát az összmagyar helyzethez csak Kristó említett tanulmánya alapján kíséreljük meg összehasonlítani. Ezzel összhangban ez alkalommal ismét csak a pápai tizedet fizető helységeket vesszük számításba. Kristó ezt matematikai középárayos segítségével érte el, összeadva a pápai tizedjegyzékben a legnagyobb és legkisebb tétellel szereplő vármegyét és elosztva azt kettővel. Az így kapott országos átlag 20 százalékot tesz ki. – Dél-Magyarországnak a számításba vett területe ezt 13 százalékkal meghaladja. Ennyivel volt tehát az egyházas helyek száma a mai Vajdaság területén magasabb az országos átlagnál.

A Szent István által elhintett mag a mai Vajdaság területén, az elmondottak értelmében, termékeny talajba jutva, kalászba szökkent, és az egész vizsgált korszakban bő termést hozott. Az egyházas helyekre vonatkozó írott adatok és tárgyi emlékek pedig ma is beszédes tanúbizonyságai az apostoli király nemzete és a vele együtt élő népek folyamatos jelenlétének Dél-Magyarország, a mai Vajdaság területén a török hódítást megelőző korban.